

'איפה הבית שלי?': יהודים אורתודוקסים בארצות הברית במאה ה־20

חיים א' וקסמן

רבים, ישראלים בעיקר, סבורים כי תפיסות הגלות והגאולה היהודיות כרוכות בתחושות של ניכור וזרות בסביבה לא־יהודית. לכן צפוי היה שאורתודוקסים בתפוצות, שהתפיסות האלה הן חלק מאמונתם הדתית, ירגישו ניכור אל הסביבה הלא־יהודית. במאמר זה מתוארת הסתגלותם של המהגרים האורתודוקסים שבאו לארצות הברית בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20. הסתגלותם היתה כה טובה עד שבתחילת המאה ה־21 צאצאיהם מרגישים בה נוח, בטוח ובבית.

בניגוד לרושם המקובל, לרבנים אורתודוקסים אמריקנים, גם אלה שגדלו וחונוכו במזרח אירופה, לא היתה גישה אחידה כלפי החברה האמריקנית ותרבותה. ג'פרי גורוק הראה כי היו בהם מתנגדים לצד מתערים.¹ הוא הבחין בין הרבנים האורתודוקסים שהיגרו ממזרח אירופה לארצות הברית, שהתנגדו למודרנה האמריקנית, ובין אלה שהיגרו ממרכז אירופה ושמקורם בארצות הברית, שהתערו בה יותר.

התפיסה הפופולרית הרואה באורתודוקסים מי שמתנגדים לתרבות האמריקנית, אם לא שוללים אותה, מתבססת על הצהרות המיזחיות למספר קטן מאוד של רבנים אורתודוקסים אמריקנים בסוף המאה ה־19 ובתחילת ה־20. המפורסמים שבהם היו הרבנים משה ויינברגר ויעקב דוד וילובסקי, אבל התמונה לא ברורה כל כך גם לגביהם. הרב משה ויינברגר (1854–1940) היגר לארצות הברית מהונגריה. הוא לא התפרנס מהרבנות, וכתב תיאור ביקורתי וחריף של היהדות בניו יורק בשנות השמונים של המאה ה־19. הוא ראה בחברה האמריקנית חברה חומרנית והתלונן על הרמה הנמוכה של החינוך היהודי ושמירת הכשרות. ספרו היה במידה רבה אזהרה לעמיתיו במזרח אירופה, שארצות

* אני אסיר תודה לפרופ' קימי קפלן, לפרופ' עופר שיף ולד"ר בנימין בראון על זמנם ועל עצותיהם.
1 Jeffrey, S. Gurock, *American Jewish Orthodoxy in Historical Perspective*, Ktav, 1 Hoboken 1996, pp. 1–62

הברית היא איום רוחני על יהודים דתיים-מסורתיים.² אף על פי כן, הוא לא הצהיר שאסור להגר, וגם לא חיווה את דעתו על רעיון ההגירה. הוא הזהיר את מי שקיוו להיות לרבנים בארצות הברית, שסיכויי הצלחתם קלושים אם לא אפסיים, וסבר שיהיה להם טוב יותר באירופה. אף על פי שהוא לא היה אופטימי באשר לסיכוי לשיפור משמעותי בתנאי היהודים והיהדות, הוא גם לא היה פסימי. הוא האמין שהדרך לשיפור כרוכה בהקמת ישיבות ובהתפתחותם של רבנים.

הרב יעקב דוד וילובסקי (הרידב"ז, 1845-1913) היה תלמיד חכם נודע, רב קהילה, ראש הישיבה המפורסמת בסלוצק, בלארוס, ופרסם ספרים בהלכה וחיידושים על התלמוד הבבלי והירושלמי.³ בשנת תר"ס (1900) הוא בא לארצות הברית כדי לגייס כספים לפרסום חיידושו על התלמוד הירושלמי. בעת ביקורו, שארך פחות מחצי שנה, הוא הופיע בכנס של התאחדות הקהילות האורתודוקסיות בניו יורק, וצוטט כמי שגינה את מי שבא לאמריקה כחוטא. 'כאן, היהדות [...] נרמסת מתחת לרגליים. הם הותירו מאחוריהם לא רק את ביתם היהודי אלא גם את תורתם, התלמוד, הישיבות - ובמילה אחת את ה"יידישקייט" שלהם, אורח החיים היהודי כולו'.⁴ כשלוש שנים לאחר מכן היגר לארצות הברית, ובכנס רבנים בפילדלפיה הוכרו זקן הרבנים בארצות הברית. הוא שימש רב בעיר שיקגו, אבל כעבור זמן קצר, בשנת 1905, נסע לארץ ישראל וחי בצפת עד סוף ימיו.⁵ אף על פי שנשאר בארצות הברית זמן קצר, הוא לא אמר נואש באשר ליהדות ארצות הברית. כמו ויינברגר, הוא מתח עליה ביקורת, אבל - כפי שאפשר לראות מההקדמה שלו לפירושו על התורה - הוא ראה משמעות וחשיבות דתית בשהייתם של היהודים בארצות הברית. הוא סיים את ההקדמה לספר בתוכחה ובדברי שכנוע לקוראיו שייסדו ישיבות לילדי הדור הזה ולבאים אחריהם.

ועצתי הנכונה שע"פ חוקי המדינה הגם שמוטל חוב על כל אב למסור בנו להשקולין [בתי הספר]. אך יש עוד חוק אחד דרשות נתונה לכל ישראל לכל קאנגרעגיישאן [קהילה] לעשות סקוהל [בית ספר] מיוחדת עבור ישראל, ושמה ילמדו בניהם

2 משה וויינבערגער, היהודים והיהדות בניו יורק, חלק ראשון, נויארקער יידישען צייטונג, ניו יורק תרמ"ז. יונתן סרנה תרגם את הספר מעברית לאנגלית וכתב הקדמה המנתחת את הספר היטב ומסבירה את חשיבותו; ראו: Moses Weinberger, *People Walk on Their Heads* (trans. Jonathan D. Sarna), Holmes & Meier, New York 1981.

3 מספריו של הרב וילובסקי בתקופה היא: מגדל דוד, ליפמאן, וילנה תרל"ד; חנה דוד, ליפמאן, וילנה תרל"ו; שו"ת הרידב"ז, ליפמאן, וילנה תרמ"א.

4 'Union of Orthodox Congregations', *American Hebrew*, 68, 7 (January 1901), p. 236. מעניין שהעיתון 'אמריקן היברו' (*American Hebrew*) דיווח שווילובסקי הגדיר את מי שמהגר לאמריקה 'פושע ישראל'. ארתור הרצברג כתב שווילובסקי הכריז: 'מי שבא לאמריקה הרי הוא כופר משום שכאן רומסים ברגל את היהדות', ראו: Arthur Hertzberg, "'Treifene Medina": Learned Opposition to Emigration to the United States', *Proceedings of the Eighth World Congress of Jewish Studies*, World Union of Jewish Studies, Jerusalem 1984, p. 25.

5 'תולדות רבינו מחבר זצ"ל בקצרה', בתוך: ספר נימוקי רידב"ז על התורה, סדר חדש בהגה"ה ותיקונים, מרכז לעידוד מחקרים תורניים בישראל, בני ברק תשנ"ב.

תורה, ושמה ילכו גם הטיטשערס [המורים] ובעו"ה [ובעונותינו הרבים] עיננו אות דהפולנים הבאו לארץ הזאת עשו כן ויחדו בתי ספר לבניהם בטשטשעס [כנסיות] שלהם למען שלא יתקלקלו דתם. ולמה לא נבוש אנחנו עם קדוש זרע ישורון לעשות כן עם בנינו הקטנים עם הנולד, ועל זה דוה לבנו אשמנו מכל עם. וכבר אמרו חז"ל כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כמקולקלים שבהם עשיתם. אחי ועמי אין אני רואה שום תרופה לשבר בת עמי אם לא בדרך הזה.⁶

אלה אינם דבריו של מי שמאמין שאין עתיד ליהדות בארצות הברית. האמת היא שרק רבנים מעטים בארצות הברית סברו שאין שם עתיד ליהדות. האמינו בכך בעיקר רבנים ושומרי מסורת במזרח אירופה, ולעתים קרובות יותר היתה זו השקפתם של האידאולוגים הציונים במזרח אירופה - החילונים או האורתודוקסים - ולא של רוב הרבנים האורתודוקסים. קימי קפלן הצביע על כך שהרבנים שמואל מוהליבר ויצחק יעקב ריינס התנגדו להגירה לאמריקה. ריינס - בגלל חולשתה של היהדות, ומוהליבר - בגלל האנטישמיות. מנגד, הרב חיים סולובייצ'יק, הרב מבריסק, ראה בהגירה אל ארצות הברית ייעוד. קימי קפלן הביא מדבריו:

היהודים ברוסיה ומנהיגיהם ורבניהם אינם יוצאים ידי חובתם לאחיהם באמריקה. יודע אני, כי המצב שם הוא לקוי, אולם יש שם אפשרות מרובה, חופש גמור, מה שאין ברוסיה, ואם יבואו שמה אנשים חרוצים, יש בידם לתקן הרבה, ותמה אני, כיצד אפשר לרבנינו ומנהיגינו לשבת במקומותיהם ולראות כבלע את הקודש בין מליונים יהודים [...] גם אני אין בדעתי ללכת שמה. טעמים ונמוקים נפשיים יש בזה, ומבין אני גם אם אחרים עושים כמוני ויושבים במקומותיהם, אולם אם רצוננו לעשות את חובתנו, חובת השעה, עלינו ללכת לאמריקה, לתקן שם את היהדות ולבנות שם מקלט בטוח לעמנו ולתורתנו, עד אשר נשוב ציון.⁷

בתחילת שנות התשעים של המאה ה-19, פרסם בעל החפץ חיים, הרב ישראל מאיר הכהן (1838-1933) מרדון, בלרוס, מהרבנים הנערצים בדורו, אוהרות ליהדות מזרח אירופה על הסכנות שבהגירה לאמריקה. בסיכום לחיבורו נדחי ישראל, שמטרתו להבהיר את יסודות ההלכה לחיים ב'ארצות רחוקות', ובמיוחד אמריקה, הוא הזהיר מפני הסיכונים שבעזיבת מזרח אירופה וטען שההזדמנויות הכלכליות לא שוות את מחיר אבדן היהדות לאדם או לילדיו.⁸ בקונטרס אחר שלו, נפוצות ישראל, כתב תשעה פרקים ובהם דן באריכות בסיבות שכדאי לעקור ולהגר ל'ארצות הרחוקות', ודחה אותן אחת-אחת.⁹ אבל הוא לא אסר על הגירה, ובוודאי לא גזר חרם - לא על הארצות ולא על המהגר.

6 שם, עמ' יז.

7 קימי קפלן, אורתודוקסיה בעולם החדש, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2002, עמ' 95.

8 ישראל מאיר ב"ר אריה זאב הכהן, נדחי ישראל, האלטער ואייזענשטאדש, ורשה 1893, בייחוד עמ' 118-130.

9 הנ"ל, שם עולם, חלק שני, אונטערענדלער, ורשה תרנ"ח; הנ"ל, קונטרס נפוצות ישראל, עמ' 31-46.

אני מודה לבנימין בראון שהפנה את תשומת לבי לקונטרס מעניין וחשוב זה.

התנגדות לאינדיווידואליזם וחילון

רבים מהרבנים האורתודוקסים בארצות הברית התנגדו לתרבות האמריקנית, במיוחד לאינדיווידואליזם ולחילוניות שלה. אחדים, כמו ויינברגר, מתחו ביקורת על העיקרון החוקתי של הפרדת הדת מהמדינה, אבל ביקורות מעין אלה לא היו ייחודיות לרבנים אורתודוקסים. קימי קפלן הראה שגם רבנים רפורמים מתחו ביקורת על כך.¹⁰ ואף לא רק יהודים. גם בין הנוצרים הפרוטסטנטים והקתולים היו מתנגדים ומסתגלים. בקרב הפרוטסטנטים היו פונדמנטליסטים ומודרניסטים, ובקרב הקתולים היו המסורתיים והאמריקניסטים. אלה היו תגובות דתיות למה שפיטר ברגר תיאר כהשלכות המודרניות, ובמיוחד פירוק המונופול והפלורליזם הדתיים.

המצב הפלורליסטי מציב לפני המוסדות הדתיים שני טיפוסים של אידאל. הם יכולים להשתתף במשחק הפלורליסטי של יזמה דתית חופשית, ולקבל עליהם את הסבירות לכאורה על ידי התאמת המוצר לדרישות הצרכן. או הם יכולים לסרב להסתגל, להתחפר מאחורי המבנים הסוציו-דתיים שהם יכולים לקיים או להקים, ולהמשיך לדבוק במטרותיהם הישנות כאילו דבר לא קרה. ללא ספק יש אפשרויות ביניים מגוונות בין שני הטיפוסים האלה, בדרגות שונות של היענות וחוסר פשרנות.¹¹

שינוי בגישה להפרדה בין דת למדינה

אף שלא חל שינוי בגישתם של המתנגדים לתרבות הלא-חומרית, היה מפנה בגישתם לעקרון הפרדת הדת מהמדינה במאה ה-20. בניגוד לביקורת של ויינברגר, שסבר כי חלק גדול מהבעיות בתרבות ובחברה האמריקנית נובע מן החופש שבחוקה, ובעיקר מההפרדה בין דת למדינה, גרמו לשינוי התפתחויות אחדות בהתחלת המאה ה-20. הסימן הבולט ביותר לשינוי זה היה בדרשה שנשא הרב משה פיינשטיין, בפרשת תצוה-זכור תרצ"ט (פברואר 1939), לרגל יום השנה ה-150 של החוקה האמריקנית. הרב פיינשטיין (1895 - 1986) נולד באוודא וגדל בסטרובין שבבלרוס, שם היה אביו רב הקהילה. ב-1921 נתמנה לרבה של לובאן שלייד מינסק, וכיהן בה עד שהיגר לארצות הברית בשנת 1937. נוסף על היותו ראש ישיבת 'תפארת ירושלים' בניו יורק, היה מהפוסקים הגדולים בארצות הברית, אם לא הגדול שבהם, ותשובותיו מופצות בכל העולם האורתודוקסי.¹² בסיום דרשתו אמר:

היוצא מזה שכל מלכות מאוה"ע [מאומות העולם] אינה רשאה לתפוס בשיטה אחת, אלא צריכה רק לעשות עבודה שלה שהוא להשגיח שלא יעשו עול אחד נגד חברו שלא לגזול ולרצוח, שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו,

10 קפלן, אורתודוקסיה בעולם החדש, עמ' 95.

11 Peter L. Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Doubleday, Garden City 1967, p. 153

12 הרב אשר ז' ראנד (עורך), תולדות אנשי שם, א, חברת תולדות אנשי שם, ניו יורק תש"י, עמ' 98.

אבל לענין שיטות ואמונות ודברים יהי' כל אחד חפשי לעשות מה שרוצה. וא"כ [ואם כי] מלכות ארה"ב שעוד לפני ק"נ [150] שנה קבעה חוק מלכותה שלא יחזיקו שום אמונה ושום שיטה אלא, כל חת דיעשה כרצונו, והמלכות תשגיח רק שלא יבלעו אחד את חברו הרי הם עושין כרצון השי"ת [השם יתברך], ולכן הצליחו ונתגדלו במשך זמן זה. ומחוייבין אנו להתפלל בעדם שהשי"ת יצליחם בכל אשר יפנו. ובקרוב יושע יהודה וישראל אמן.¹³

הרב פיינשטיין לא תמך בהסתגלות, ובוודאי לא בחילון. אבל הוא תמך בחופש הדת, זאת אומרת בפלורליזם דתי בחוק המדינה. תמיכה זו בולטת בחלק גדול מפעילותו הציבורית ובתשובותיו. למשל, בשאלה אם מותר לתלמידים יהודים בבתי ספר ציבוריים להשתתף בטקס תפילה כללי לצד תלמידים לא־יהודים. אין זה המקום להיכנס לפרטי תשובתו, אך הוא כתב כי 'המושלים במדינתנו הם אנשי חסד ואין רוצים להשליט אמונתם על שאר האזרחים ולכן יסדו נוסח כזה שלכן לא שייך לחוש שנתייסר ע"י כומרים לכוונה לאמונתם [...] שידוע שנתייסד שכל אחר יכוין לאמונתו'.¹⁴

הסכמתו של הרב פיינשטיין לתפילה לא־כיתתית (non-denominational) בבתי ספר ציבוריים היתה בעצם תמיכה במאמציהם של חסידי לובביץ' שרצו להפעיל תכנית שמשחררת תלמידים בבתי ספר ציבוריים משיעורים מסוימים, כדי שיוכלו להשתתף בטקסי תפילה. למורת רוחם של רוב הארגונים בארצות הברית, תמך הרבי מלובביץ' בתפילה לא רק ליהודים אלא גם לנוצרים, והאמין שהיהדות רוצה שהנוצרים יהיו דתיים, בתנאי שגם יהודים יוכלו להתפלל על פי נוסחם ואמונתם, ושלא ייתקלו בניסיונות להעבירם על דתם.¹⁵ הרב פיינשטיין הדגיש באחת מתשובותיו שברור שלא־יהודים עושים מצווה, אקט דתי, כאשר הם מתפללים, 'דאל"כ [שאם לא כן] איזה שבח הוא במה שיקרא בית תפלה לכל העמים אם אין להנכרים שום מצוה בתפלתם'.¹⁶

13 רבינו משה פיינשטיין, *דרש משה*, בהוצאת החתן ובני המחבר, בני ברק תשמ"ח, עמ' תטז. אין להסיק מזה שהרב פיינשטיין תמך בהפרדה בין דת למדינה מבחינה אידאולוגית וקבע הפרדה זו גם במדינת ישראל. להפך, ברור שלא היה תומך נלהב, בלשון המעטה, להפרדת הדת מהמדינה בישראל, אבל גם רוב הציבור היהודי־אמריקני בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת, שתמך בהפרדה בעקרון הפרדת הדת מהמדינה, לא תמך בהפרדה מוחלטת גם בישראל, ראו: Chaim I. Waxman, 'Religion and State in Israel: The Perspective of American Jewry', in: Eliezer Don-Yehiya (ed.), *State and Diaspora: The State of Israel and Jewish Diaspora: Ideological and Political Perspectives*, Bar-Ilan University Press, Ramat Gan 1991, pp. 97-107; Steven V. Mazie, *Israel's Higher Law: Religion and Liberal Democracy in the Jewish State*, Lexington Books, Lanham 2006.

14 משה פיינשטיין, *אגרות משה, אורח חיים ואבן העזר*, ד, חלק שני, הוצאת המחבר, ניו יורק תשכ"ד, עמ' קצז.

15 תיאור קצר של חוויותיו של שליח חדש בלוס אנג'לס, קליפורניה, עם ראשי הפרציה היהודית שם, כשניסה להתחיל את התכנית שם, ראו: Sue Fishkoff, *The Rebbe's Army: Inside the World of Chabad-Lubavitch*, Schocken, New York 2003, pp. 174-176.

16 פיינשטיין, *אגרות משה*, עמ' קצו.

מקורות פנימיים וחיצוניים לשינוי

המפנה בגישתם של המתנגדים להפרדה בין דת למדינה נבע הן מגורמים פנים-אמריקניים והן מגורמים חיצוניים. החיצוניים היו ההתפתחויות באירופה בשנות השלושים של המאה ה-20: ההתדרדרות במצבם של יהודי אירופה, עלייתו של היטלר והנאציזם, והתקווה שאמריקה תשמש מקלט ליהודים. בחברה ובתרבות האמריקנית ניכרה הסובלנות, גם אם לא פלורליזם תרבותי של ממש. האורתודוקסים החלו לראות את החברה האמריקנית באור חיובי יותר, ותכננו לפעול בדרכם של ויינברגר ווילובסקי בתחילת המאה. הם נעזרו במהגרים החדשים שבאו לארצות הברית, הפליטים מאירופה. היו בהם מנהיגים אורתודוקסים שהיו ראשי ישיבות גדולות במזרח אירופה, ואשר כמעט מיד עם בואם לארצות הברית החלו בהקמתן מחדש של ישיבות אלה. הרב אהרן קוטלר, הרב אברהם קלמנוביץ והרבנים אליהו מאיר בלוך ומרדכי כץ הקימו מחדש את ישיבותיהם המתקדמות בתבנית מזרח-אירופית בלייקווד,¹⁷ בברוקלין, בקליבלנד ובמקומות אחרים, וחינכו דור של יהודים אורתודוקסים משכילים, שרבים מהם הקימו לימים ישיבות מתקדמות אחרות בעשרות ערים אמריקניות.

הצעד הראשון בתהליך חינכו של דור חדש של יהודים אורתודוקסים משכילים היה ייסוד החברה הלאומית לבתי ספר יהודיים, 'תורה ומסורה', בשנת 1944. מטרתה היתה לעודד ולסייע להקים בתי ספר יסודיים ותיכונים יהודיים שיספקו חינוך יהודי אינטנסיבי לצד מערכת שעות חילוניות איכותית בערים ובשכונות ברחבי המדינה. בין השנים 1940 ל-1965 גדל מספר בתי הספר היסודיים היהודיים בארצות הברית מ-35 ל-323 ומספר התלמידים עלה מ-7,700 ל-63,500. עד שנת 1975 היו כבר 425 בתי ספר יסודיים, 138 תיכונים, ונרשמו אליהם 82,200 תלמידים. בתי ספר אלה היו ממוקמים לא רק בניו יורק, אלא ב-33 מדינות ברחבי ארצות הברית. עד 1975 היה בית ספר אחד לפחות בכל עיר בארצות הברית שבה 7,500 יהודים, וכך גם בארבע מתוך חמש ערים שהיו בהם בין 5,000 ל-7,500 יהודים. כמו כן, היה בית ספר יסודי יהודי באחת מכל ארבע ערים שהיו בהן כאלף יהודים.¹⁸

17 לתיאורים של התחלת הישיבה בלייקווד ולהתפתחותה, ראו: William B. Helmreich, *The World of the Yeshiva: An Intimate Portrait of Orthodox Jewry*, Free Press, New York 1982, pp. 42-45; חיים אייזיק וקסמן, 'על המחבר', בתוך: הרב ניסן וקסמן, **שבילי ניסן**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשע"ג; יואל פינקלמן, 'משטטל למובלעת: הרב אהרן קוטלר וצמיחתה של אורתודוקסייה בדלנית בארצות הברית', בתוך: יוסף שלמון, אביעזר רביצקי ואדם פרזיגר (עורכים), **אורתודוקסייה יהודית: היבטים חדשים**, מאגנס, ירושלים תשס"ו, עמ' 555-573; מיכה אודנהיימר, 'דוסים קריק', **הארץ**, 2.8.2005, ובאתר: www.haaretz.co.il/misc/1.1032616 (אוחזר בינואר 2013).

18 על 'תורה ומסורה' ועל בתי הספר היומיים ('ישיבות קטנות') בארצות הברית ראו: Alvin I. Schiff, *The Jewish Day School in America*, Jewish Education Committee Press, New York 1966; Doniel Zvi Kramer, *The Day Schools and Torah Umeshora: The Seeding of Traditional Judaism in America*, Yeshiva

בייסוד סוג כזה של בית ספר יסודי היתה קבלה של המודרניות. רבים מאותם מנהיגים רבנים שהפיחו חיים בתנועת בתי הספר התנגדו בנוקשות לסוג זה של בית ספר, ששילב לימודי קודש וחול. כמה בתי ספר כאלה נוסדו גם בתחילת המאה ה-20, אך מספרם, ולכן גם השפעתם, היו קטנים יחסית. כעת, בזכות מאמצי ההנהגה החדשה של המהגרים, השתנתה התמונה שינוי דרמטי. ממלחמת העולם השנייה עד לאמצע שנות השבעים היה שגשוג של תנועת בתי הספר, ובתי הספר הוכרו ביהדות הקונסרבטיבית והרפורמית. עד שנות התשעים גדל מספר בתי הספר הלא-אורתודוקסים במהירות רבה בקהילה היהודית האמריקנית. במחקר שערכה ב-1994 קרן אבי חי, שניתח השתייכות תנועתית של בתי ספר בארצות הברית, נמצא כי מתוך 221 בתי ספר שהשתתפו במחקר בעיר ניו יורק, 204 היו אורתודוקסים, 11 השתייכו לסולומון שכטר (קונסרבטיבים), חמישה היו בתי ספר קהילתיים ואחד רפורמי. במדינת ניו יורק השתתפו במחקר 280 בתי ספר, ובהם היו 170 אורתודוקסים, 55 קהילתיים, 43 סולומון שכטר, ו-12 רפורמים. כלומר, במדינת ניו יורק בתי הספר האורתודוקסים מנו 92 אחוז מכלל בתי הספר. התמונה היתה שונה מחוץ למדינת ניו יורק. שם, אף שבתי ספר אורתודוקסים היו הרוב, הם מנו רק רק 60 אחוז מכלל בתי הספר היהודים.¹⁹ מספר התלמידים הלא-אורתודוקסים הלך וגדל משנות שתשעים. בשנת 1992 היו 1,500 תלמידים בבתי ספר לא-אורתודוקסים, ובשנת 2004-2003 מספרם גדל ל-4,100.²⁰

באשר להשפעה של בתי הספר על הזהות היהודית, ניתוח נתוני סקר האוכלוסין היהודי מ-1990 על הדור שנולד אחרי מלחמת העולם מראה כי החינוך בבתי ספר היומיים עונה על כל המדדים של זהות והזדהות יהודית, והמתאם ברבים ממדדים אלה גבוה יותר מאשר בסוגים אחרים של חינוך יהודי.²¹

השפעת החסידים

נוסף על ראשי הישיבות ותומכיהם, היו בין הפליטים מנהיגים וחסידיהם מזרמים חסידיים שונים. הבלטים שבהם נמנו עם חסידי בעלז, בובוב, חב"ד-לובביץ', טאלין, טריסק ליסק, מונקץ', נובומינסק, סאטמר, סטולין, סקוור וצאנז. רבים מהחסידים היו נחושים לשמור על דרך חייהם המסורתית בעיר המודרנית והם הצליחו בהשגת מטרה זו במידה רבה.²²

University Press, New York 1984

Jewish Day Schools in the United States, Avi Chai, New York 1994 19

Marvin Schick, 'A Census of U.S. Day Schools, 2003-04', Avi Chai, New York 2005, p. 2 20

Chaim I. Waxman, *Jewish Baby Boomers: A Communal Perspective*, State 21

University of New York Press, Albany 2001, pp. 112-114

Menachem Daum and Oren Rudavsky: עטור הפרסים: 22

Jerome (directors), *A Life Apart: Hasidim in America*, United States 1987

Mintz, *Hasidic People: A Place in the New World*, Harvard University Press,

Cambridge, MA 1998; George Kranzler, *Hasidic Williamsburg: A Contemporary*

American Hasidic Community, Jason Aronson, Northvale, NJ 1995, esp. pp. 201-

במיוחד הצליחו בכך חסידי חב"ד-לובביץ', ולא רק בארצות הברית, אלא בכל העולם.²³ בסוף שנות החמישים הכריז הרבי, הרב מנחם מנדל שניאורסון, על מבצע 'ופרצת', והחל לשלוח שליחים למקומות רחוקים וכמעט ריקים מיהודים.²⁴ בארצות הברית הצליח המבצע עד כדי כך שכיום חב"ד נחשב לזרם שגדל במהירות הרבה ביותר בקרב יהדות אמריקה,²⁵ ואף השפיע על מתנגדיו האורתודוקסים הישיבתיים.²⁶ ואכן, סיפורה של תנועת חב"ד והצלחתה היא תופעה מיוחדת ויוצאת דופן אפילו בקרב האורתודוקסיה האמריקנית.

אחרי השואה, הגירה חדשה של אורתודוקסים בעלי מחויבות אידאולוגית היתה הבסיס לתחייה מחדש ברבע המאה הבאה. היא גם מילאה תפקיד בהעצמת האמונה הדתית ובקיום אורח החיים של האורתודוקסים, כמו גם בפער בינם לבין הלא-אורתודוקסים שהתפתח בעשורים האחרונים של המאה.²⁷

בניגוד לטענתם של כמה ממבקרי תופעה זו, הקנאות הדתית הגוברת והפער הגדל בין הזרמים האורתודוקסים ללא-אורתודוקסים ביהדות אמריקה אינם עדות להתרחקות של יהודים אורתודוקסים מהחברה האמריקנית. להפך, יש אינדיקציות לכך שהם רואים בסגנון חייהם האורתודוקסי זכות של קבוצת מיעוט הקשורה לחברת הרוב ואינה מופרדת ממנה. הוכחה לקשר הרגשי שלהם לחברה הרחבה היא הדגלים האמריקנים שהונפו בבתים ובעסקים בשכונות אורתודוקסיות בעקבות אסון מגדלי התאומים ב-11 בספטמבר 2001. המשרד הלאומי של אגודת ישראל, ארגון חרדי בולט, שלח מכתבים תקיפים

231; Israel Rubin, *Satmar: Two Generations of an Urban Island*, Peter Lang, New York 1997 (2nd ed.); William Shaffir, 'Montreal's Hassidim Revisited: A Focus on Change', in: Simcha Fishbane and Jack N. Lightstone (eds.), *Essays in the Social Scientific Study of Judaism and Jewish Society*, Concordia University Press, Montreal 1990, pp. 305–322.

23 על פי הבדיחה, יש בה הרבה אמת: 'מהם שני הדברים שאפשר למצוא בכל העולם, אפילו במקומות הכי מרוחקים? קוקה קולה וחסידי חב"ד'.

24 מנחם פרידמן ושוואל היילמן, הרבי מלובביץ': בחייו ובהיים שלאחר חייו, דביר ומרכז זלמן שזר, ירושלים תשע"א, עמ' 173–180; Fishkoff, *The Rebbe's Army*.

25 'America's 50 Most Influential Rabbis', 16.4.2011, <http://www.thedailybeast.com/articles/2011/04/16/50-most-influential-rabbis-in-america.html> (retrieved in January 2012)

26 Adam S. Ferziger, 'From Lubavitch to Lakewood: The Chabadization of American Orthodoxy', *Modern Judaism* (forthcoming); Jack Wertheimer, 'The Outreach Revolution: Platoons of Orthodox Jews are Transforming American Jewish Life', *Commentary* (April 2013), pp. 20–26.

27 Samuel G. Freedman, *Jew vs. Jew: The Struggle for the Soul of American Jewry*, Simon & Schuster, New York 2000; Charles S. Liebman, *Aspects of the Religious Behavior of American Jews*, Ktav, New York 1974, p. 150; Haym Soloveitchik, 'Rupture and Reconstruction: The Transformation of Contemporary Orthodoxy', *Tradition*, 28, 4 (Summer 1994), pp. 64–130.

שהפצירו בחבריו לתרום לקרן למען משפחות קרבנות המשטרה ומכבי האש. פעולות אלה מצביעות על תחושה עמוקה של הזדהות עם הטרגדיה כאמריקנים. עוד הוכחה לכך היא שבגיליון של העיתון החרדי האמריקני המודיע (Hamodia), מ־4 ביולי 2012, יום העצמאות האמריקני, נדפסה במחצית העליונה של העמוד הראשון של העיתון תמונה צבעונית גדולה של דגל אמריקה, תחת הכותרת: 'O'ER THE LAND OF THE FREE' (מעל ארצם של בני החורין), הלקוחה מההמנון האמריקני.

אולי זה קשור להבדל הבסיסי בין נוצרים ליהודים אולטרה-אורתודוקסים, חרדים, ולדרך חייהם כ'מיעוטים קוגניטיביים', דהיינו כקבוצות אנשים 'שהשקפת עולמם שונה משמעותית מזו המקובלת בחברה שלהם'.²⁸ סמלם של נוצרים אולטרה-אורתודוקסים הוא 'המבצר האיתן',²⁹ והפונדמנטליסטים מפרשים אותו כסמל שהשפעתו היא התרחקות מהתערבות בחברה הרחבה.³⁰ מטרתם של יהודים אולטרה-אורתודוקסים היא לבנות גדר, 'סייג' לתורה, להגן עליה - אבל לא להימנע מהתערבות בחברה. התנאים החברתיים-היסטוריים שעודדו התבדלות מהחברה במזרח אירופה השפיעו על התפיסות שגיבשו בראשונה המהגרים היהודים על החברה היהודית האמריקנית. משהרגישו בטוחים פיזית, אוטונומיים מבחינה דתית ובעלי לגיטימציה לקיים את חייהם, הם ראו עצמם חלק מהחברה ושיבחו את המערכת הפוליטית שאפשרה זאת. כמו כן החלו להרגיש נוח להשתתף בזירות מסוימות של התרבות הפופולרית, שלפני כן היו זרות ליהדות המסורתית, כמו ספורט ומוזיקה. ג'פרי גורוק הראה שהרעיונות של 'בילוי' ו'שעות פנאי' היו זרות למהגרים יהודים, ואני מוסיף - גם ליהדות המסורתית.³¹ אשר לספורט, תלמידי ישיבה חרדים רבים הם אוהדים נלהבים של ספורט מקצועי, ומשתתפים בקבוצות מהמרים ובפעילות ספורטיבית. התעמלות היא כיום פעילות כשרה למהדרין, וכך כל פעילות ספורטיבית. בנוגע למוזיקה - אפשר לכנות את הקיים כיום

Peter L. Berger, *A Rumor of Angels: Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural*, Doubleday, Garden City, NY 1969, p. 7 28

מרתין לותר חיבר שיר דתי בשם 'מבצר איתן הוא אלוהינו' ויוהן סבסטיין באך הלחין ממנו כוראל אהוב מאוד על הפרוטסטנטים. הביטוי מבוסס על פסוק בתהלים: 'אלהים לנו מחסה ועז' (שם, מו ב). 29

כפי שג'ורג' מרסון מבהיר, אף על פי שהאנשים מחוץ לתנועה משתמשים לפעמים במונח 'פונדמנטליסט' כדי לקבוע שכל מי שהוא אדוק הוא מיליטנט, אלה המגדירים את עצמם פונדמנטליסטים הם בעיקר בפטיסטים המאמינים שיחס האל לאנושות משתנה בתקופות שונות. זהו גם ההבדל בין פונדמנטליסטים לאוונגליסטים. האוונגליסטים מעורבים מאוד בחברה ומנסים להשפיע על תרבותה מבפנים. ראו: George M. Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, W. B. Eerdmans, Grand Rapids, MI 1991, p.4 30

Jeffrey S. Gurock, *Judaism's Encounter with American Sports*, Indiana University Press, Bloomington 2005. ראו גם: ג'פרי ש' גורוק, 'ספורט וקהילת הישיבות של אמריקה, 1970-1920', בתוך: שלמון, רביצקי ופרזיגר (עורכים), *אורתודוקסייה יהודית*, עמ' 575-593. גורוק מתאר שם את הגישות השונות של ישיבות אמריקניות להשתתפות תלמידיהם בליגות ספורט שמשותפים בהן תלמידים מבתי ספר קונסרבטיביים או אפילו מבתי ספר אורתודוקסיים שאינם לפי רוחם. 31

'מערכת מקבילה' לתעשיית המוזיקה הפופולרית באמריקה; נוצרים בה סוגים חדשים של מוזיקה חרדית, שדומים במידה רבה למוזיקה הפופולרית, אבל עם שינוי, 'טוויסט' יהודי.³² בחברה הדתית מתפרסמים גם סוגי ספרות שהיו זרים לאורתודוקסיה המסורתית, כמו ספרות בדיונית, מתח וספרי ילדים, המושפעים מהתרבות המודרנית, וכן ספרות הדרכה בתחומים כמו זוגיות והורות, המבוססת על הגישות הפסיכולוגיות העדכניות ביותר.³³ כל זה אפשרי בחברה האמריקנית, הסובלנית, שאף מעודדת דת או גוון דתי. יואל פינקלמן הראה שהחרדים בארצות הברית אימצו שיטות מודרניות לעידוד מוטיבציה ועזרה עצמית. הכנסים של אגודת ישראל ומוציאים לאור חרדים באמריקה עוסקים בנושאים העדכניים ביותר בתחומי הפסיכולוגיה, החינוך והרפואה.³⁴ הן היוצרים והן הצרכנים של התחומים הללו אינם נרתעים מהחברה ומהתרבות שסביבם, למדו לחיות עמן ולהשתמש בהן למטרותיהם.³⁵

לעומת אלה שהתנגדו בעבר לשפה האנגלית, שהגדירו 'גוייש', והתעקשו לדבר אך ורק יידיש, הדור העכשווי מדבר אנגלית, ולא זו בלבד אלא גם לומד לימודי קודש באנגלית. רוב השיעורים בישיבות הם באנגלית - יותר נכון, 'יינגליש' - ועוד ועוד ספרי קודש יוצאים לאור באנגלית, רובם בידי המו"ל החרדי 'ארטסקרול'. רוב ההרצאות, הדרשות ודברי ברכה שנישאו בטקס סיום הש"ס המרכזי, באצטדיון 'מטליף' בניו ג'רזי בקיץ 2012, בכינוס שהיה הגדול בעולם ואורגן בידי מרכז אגודת ישראל בארצות הברית, היו באנגלית.³⁶

32 ראו את מחקריו של מרק קליגמן: Mark Kligman, 'On the Creators and Consumers of Orthodox Popular Music in Brooklyn', *YIVO Annual*, 23 (1996), pp. 259-293; Idem, 'Contemporary Jewish Music in America', *American Jewish Year Book*, 101 (2001), pp. 88-141; Idem, 'Recent Trends in New American Jewish Music', in: Dana Evan Kaplan (ed.), *The Cambridge Companion to American Judaism*, Cambridge University Press, New York and Cambridge 2005, pp. 363-380

33 Yoel Finkelman, *Strictly Kosher Reading: Popular Literature and the Condition of Contemporary Orthodoxy*, Academic Studies Press, Boston 2011

34 שם.

35 ראו למשל את הספרים הפופולריים מאוד של הפסיכיאטר אברהם טברסקי: Abraham J. Twerski, *Getting Up When You're Down: A Discussion of Adult Malady: Depression and Related Conditions*, Mesorah, Brooklyn, NY 1995; Idem, *The Shame of Silence: Spouse Abuse in the Jewish Community*, Mirkov, Pittsburgh 1996; Idem, *Successful Relationships: At Home, At Work, and With Friends: Bringing Control Issues Under Control*, Shaar, Brooklyn, NY 2003. ראו גם: Akiva Tatz, *Anatomy of a Search: Personal Drama in the Teshuva Revolution*, Mesorah, Brooklyn, NY 1987.

36 ראו כתבה בנושא: ישראל כהן, 'ארה"ב: מאה אלף איש בסיום הש"ס הגדול בעולם', 8.2.2012, <http://goo.gl/3tW8FE> (אוחזר בינואר 2013) שם אפשר גם לשמוע שאפילו הרב ישראל מאיר לאו, רבה של תל אביב, נואם באנגלית. מעניין שלמרות ההתנגדות לאינטרנט של כמה רעשנים בציבור החרדי, האירוע של סיום הש"ס שודר בשידור חי לרחבי העולם באינטרנט. אכן יש בתי

'מלכות של חסד'

בהזדמנויות אחדות בשנות השמונים הביע הרבי מלובביץ', הרב מנחם מנדל שניאורסון, עמדות חיוביות כלפי ארצות הברית והגדיר את ממשלתה 'מלכות של חסד'. בשיחה בחנוכה תשמ"ז (1986) הדגיש הרבי ש'בחסדי הי, נמצאים אנו במדינה שהיא "מלכות של חסד" (ההיפך בתכלית ד"מלכות יון הרשעה" שנוצחה בימי חנוכה"), אשר, נשיא המדינה מכריז ומעודד ע"ד [על דבר] קיום שבע מצוות בני-נח, ובהדגשה האמורה, שאין זה "דינא דמלכותא", מעשה בני-אדם, כי אם, ציווי הקב"ה, בורא העולם ומנהיגו.³⁷ מה היה אומר הרב על שבמספר לא מבוטל של מדינות בארצות הברית התקבלו בחוק נישואין של הומוסקסואלים, ונשיא ארצות הברית תמך בכך?³⁸ אין לדעת.

בשנות התשעים כתב רב חרדי, הרב יום טוב שוורץ, ספר בשם עיניים לראות, ובו שיבח את אמריקה והוכיח את יהודי ארצות הברית שעליהם לשמור את חוקותיה, ולא זו בלבד אלא גם להסתגל לנורמות ולמנהגיה התרבות שלה. בתשובה על הנטייה הגוברת של חרדים בארצות הברית ללבוש את טליתם ברחובות בשבת, כתב:

ואנחנו שרידי בני פולין ושאר ארצות שבמזרח אייראפא, שראינו את הרשעות והאכזריות נגדנו מרוב גויים במדינות הללו ומן המושלים שלהם, עלינו לזכור כי הלא-יהודים בארצות הברית היתה להם בחירה חפשית להתנהג גם כן ברשעות ושנאת ישראל כמו בארצות שבמזרח אייראפא, ומי היה מוחה בידם. ומאחר שבחרו לילך בדרך צדק ויושר, וליתן זכויות שוות לכל איש מבלי הבדל בין לאום ללאום, ועזרו בעבר וגם עוזרים עדיין היום למליונים יהודים בכל העולם באופנים שונים, עלינו להכיר להם טובה בעד כל זה. אנחנו צריכים להיות הראשונים בזהירות לשמור את חוקי המדינה, להתפלל בשלומה. ולתלות מחוץ לבתינו את דגל המדינה בכל חג לאומי שאין לו שום קשר עם איזה עבודה זרה חלילה. להראות שאנחנו שמחים בהצלחת המדינה כי מכירי טובה אנחנו. גם צריכים לפרוס בשלום האיננו יהודי שבינינו.³⁹

ספר מסוימים של חסידים שמלמדים בהם בידיש (יינגליש), אך הם מיעוט אפילו מבין בתי הספר החסידיים בארצות הברית. על התופעה ראו: Ayala Fader, *Mitzvah Girls: Bringing Up the Next Generation of Hasidic Jews in Brooklyn*, Princeton University Press, Princeton, 2009, pp. 87-144.

37 מנחם מנדל שניאורסאהן, לקוטי שיחות על פרשיות השבוע: חגים ומועדים, 25, ספר שביעי, כרך א, בראשית, קהת, ברוקלין, ניו יורק תשס"ו, עמ' 419. אני מודה ליצחק קראוס שהפנה את תשומת לבי למקור זה.

38 Paul Farhi, 'Obama's Gay Marriage Stance Revealed in Conversational Way', *Washington Post*, 10.5.2012; Peter Wallsten and Scott Wilson, 'For Obama, Gay Marriage Stance Born of a Long Evolution', *Washington Post*, 11.5.2012

39 יום טוב הלוי שווארץ, עיניים לראות, ניו יורק תשנ"ז, עמ' קנד.

גם 'כבית' וגם אוהדי ישראל

חרדים רבים מאמינים שארצות הברית עזרה להם לפתח את גרסתם ליהדות 'אותנטית', 'אמתית', בצורה מושלמת, בוודאי בלי הלחצים והמאבקים הנכפים על החרדים בישראל. מבחינות מסוימות הם מרגישים בה יותר 'כבית' מאשר בישראל. הרגשה זו רווחת בקרב חסידים יותר מאשר בקרב ליטאים. הליטאים פיתחו אידאולוגיה של 'חברת לומדים',⁴⁰ ולחסידים יש מסורת ארוכה של עיסוק במסחר ('ביזנס'), המתאימה לתודעה הבסיסית של 'ביזנס' בתרבות האמריקנית. חשובה יותר, אולי, היא העובדה שבניגוד לישראל, בארצות הברית אין חובת גיוס לצבא. על כן הם מרגישים שפחות 'שווער צו זיין א איד' (קשה להיות יהודי) בארצות הברית מאשר בישראל.

חשיבותה של ישראל עבורם רבה בהיותה ארץ ישראל, ארץ הקודש, וביתה של הקהילה היהודית הגדולה או השנייה בגודלה של יהודים אורתודוקסים. בניגוד למיתוס העממי, רובם אינם אנטי-ציונים ובוודאי לא אנטי-ישראלים. להפך, כל הסקרים מראים כי לאורתודוקסים בארצות הברית קשרים חזקים לישראל, יותר מאלה של יהודים אחרים שם. למשל, בסקר הלאומי על יהודי ארצות הברית שנערך ב-2001 (National - NJPS Jewish Population Survey), כאשר נשאלו על מידת הקשר שלהם לישראל, השיבו 72 אחוז מהאורתודוקסים שהקשר הרגשי שלהם חזק מאוד, לעומת 45 אחוז מהקונסרבטיבים, 22 אחוז מהרפורמים, ו-27 אחוז מהרקונסטרוקציוניסטים (התנועה ליהדות מתחדשת). וכן, 81 אחוז מהאורתודוקסים אמרו שביקרו בישראל, לעומת 61 אחוז מהקונסרבטיבים, 38 אחוז מהרפורמים ו-35 אחוז מהרקונסטרוקציוניסטים. זאת ועוד, מאלה שביקרו בישראל, 73 אחוז מהאורתודוקסים אמרו שביקרו יותר מפעם אחת לעומת 48 אחוז מהקונסרבטיבים, 29 אחוז מהרפורמים ו-48 אחוז מהרקונסטרוקציוניסטים.⁴¹ בסקר שנערך בקרב יהודי ניו יורק בשנת 2011 נמצא ש'שיעור האורתודוקסים ה"קשורים מאוד" לישראל (69 אחוז) ונסעו לישראל (79 אחוז) גבוה בערך פי שניים ממה שנמצא באוכלוסייה הלא-אורתודוקסית'.⁴² עם כל זה, החרדים - כמו הרוב המוחלט של יהודי אמריקה - אינם ממהרים לעלות ארצה. אמנם האורתודוקסים - חרדים כמו מודרנים - הם יותר מ-80 אחוז מהעולים האמריקנים בתקופה האחרונה, אך מספר העולים מארצות הברית כיום הוא 2,000-2,500 נפש לשנה.⁴³

לחרדים קשר עמוק לישראל. הם רואים בה מקום חשוב ומבקרים בה יותר מיהודים אחרים החיים בארצות הברית. עם זאת ארצות הברית היא ביתם. שם התאפשר להם

40 מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים 1991.

41 עיבודי המחבר לנתונים הגולמיים מובאים בסקר, NJPS 2001: *National Jewish Population Survey, 2000-2001* (computer file), United Jewish Communities, New York 2003.

42 Steven M. Cohen, Jacob B. Ukeles and Ron Miller, *Community Study of New York: 2011 Comprehensive Report*, UJA Federation of New York, New York 2012, p. 146.

43 לפי השנתונים הסטטיסטיים לישראל של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מס' 56-61 בשנים 2005-2010 מספר העולים מארצות הברית נע בין 2,045 ל-2,530.

ליצור מערכת של חיים נפרדים, שבאופן אירוני פיתחה בהם הרגשה שהם חלק מאמריקה. הם יכולים לגור כמעט בכל שכונה, ובה בעת הם מקיימים קהילות נפרדות. בעיר ניו יורק, למשל, חלק ניכר של האוכלוסייה האורתודוקסית ב־Upper West Side במנהטן, וכן בפרבר העשיר Five Towns - 'חמש עיירות' שבמחוז נסאו (Nassau County) בלונג איילנד - הם חרדים. הם מזדהים כחרדים וחיים חיי שפע. בשאלת מילים מתוך אחד השירים המפורסמים של פרנק סינטרה, 'הם עושים זאת בדרכם שלהם'.

ייחודה של האורתודוקסיה האמריקנית

לפני שנים מספר כתבתי מאמר בספר לזכרו של ישעיהו צ'רלס ליבמן ז"ל, ובו טענתי שההגדרות 'חרדי' ו'אורתודוקסי מודרני' אינן תואמות את המציאות של הרוב המוחלט של היהודים האורתודוקסים בארצות הברית. בנוגע להגדרה 'חרדי' הזכרתי שרוב רובם של החרדים הם אוהדי ישראל, מבקרים בה יותר מאשר לא־אורתודוקסים, תורמים לקרנות ישראליות יותר מאשר לא־אורתודוקסים, קשורים לישראל רגשית יותר מאשר לא־אורתודוקסים, יודעים על הנעשה בישראל יותר בהשוואה לא־אורתודוקסים, וכולי. כמו כן, הם רוכשים השכלה גבוהה, תואר ראשון וכולי, ומעורבים בחברה מבחינה תעסוקתית.⁴⁴ אולי מתאימה להם הגדרה חדשה, 'מודרדי' - הרכבה של מודרני וחרדי. חרדים במובן הישראלי, ובפרט 'חברת הלומדים' כפי שהיא מקובלת בארץ, הם מיעוט שבמיעוט. רוב רובם, גם תלמידי הכוללים, לא נשארים בישיבה כל חייהם, והיום בישיבת לייקווד, למשל, הישיבה הגדולה ביותר בארצות הברית, מעודדים את התלמידים לצאת לעבוד, בעיקר לעבודת 'קירוב'.⁴⁵ רבים מאלה שממשיכים ללמוד בישיבה מקצים חלק מהיום ללימודים וחלק - לעבודה. אפילו שם, שאין השפעה ניכרת של האתיקה הפרוטסטנטית, מורגש

44 Chaim I. Waxman, 'Needed - New Typologies: The Complexity of American Orthodoxy in the 21st Century', in: Stuart Cohen and Bernard Susser (eds.), *Ambivalent Jew: Charles Liebman in Memoriam*, Jewish Theological Seminary Press, New York 2007, pp. 135-153

45 Adam S. Ferziger: 'Between Inreach and Outreach: Redrawing the Lines of the American Orthodox Rabbinate', *Modern Judaism*, 25, 3 (October 2005), pp. 237-263; Idem, *The Emergence of the Community Kollel: A New Model for Addressing Assimilation*, Rappaport Center, Faculty of Jewish Studies, Bar Ilan University, Ramat Gan 2006; Idem, 'Church/Sect Theory and American Orthodoxy Reconsidered', in: Cohen and Susser (eds.), *Ambivalent Jew*, pp. 107-124; Idem, 'From Demonic Deviant to Drowning Brother: Reform Judaism in the Eyes of American Orthodoxy', *Jewish Social Studies*, 15, 3 (Spring/Summer 2009), pp. 56-88; Idem, *Centered on Study: Typologies of the American Community Kollel*, Rappaport Center, Faculty of Jewish Studies, Bar Ilan University, Ramat Gan 2009

הדחף להתפרנס. אלא שהם המיעוט, והרוב המוחלט של האורתודוקסיה האמריקנית הפנים, ביוזעין ובלא יודעין, את תרבות העבודה האמריקנית.⁴⁶

גלות: לא הילולה ולא שלילה

קיימים חילוקי דעות בין ציונים במדינת ישראל ליהודים במדינות המערב על אורח החיים היהודי במדינות מערביות. יהודים רבים במדינת ישראל, ובפרט בעלי אידאולוגיה ציונית, מגדירים את החיים מחוץ לישראל, גם במדינות פתוחות ליהודים, 'גלות' במובן המסורתי, ורואים סכנה להישרדותה של היהדות שם. בשנים הראשונות לאחר קום מדינת ישראל ביטא דוד בן-גוריון את האידאולוגיה של שלילת הגלות בצורה חדה וגורפת: 'איני שותף לגלורפיקציה של הגלות [...] הגלות שחיו בה היהודים, ועוד הם חיים בה [...] היא בעיני הוויה אומללה, דלה, מרודה, מפוקפקת, ואין להתגאות בה; להיפך - יש לשלול אותה בתכלית השלילה'.⁴⁷ ב-2006 התבטא בחריפות הסופר א"ב יהושע בדרך דומה בסימפוזיון מטעם הוועד היהודי האמריקני שנושא 'העתיד לאור העבר של מאה השנים האחרונות'. לדבריו, הוא היה -

אולי היחיד שפתח את דבריו בכישלון של רוב העם היהודי לחזות במאה ה-20 את עומק ההתנגדות אליו וחריפותה, אשר הביאו בסופו של דבר השמדה שלא היתה דוגמתה בהיסטוריה האנושית. 'הטקסטים היהודיים', שרבים מהיהודים מחשיבים אותם היום כגלעין זהותם, לא עזרו לנו להבין טוב יותר את תהליכי המציאות סביבנו. יותר מדי עסקו היהודים במיתולוגיה ובתיאולוגיה במקום בהיסטוריה, ולכן דברים פשוטים שאמרו ז'בוטינסקי וחבריו בתחילת המאה ה-20 - 'אם לא תחסלו את הגולה, הגולה תחסל אתכם' - נפלו על אוזניים ערלות.⁴⁸

מובן שלא כל הציונים, ואפילו לא כל מנהיגי התנועה הציונית, מסכימים עם הגישה הקיצונית. יוסף גורני כתב:

קו התיחום בין הציונות לתנועות האחרות [...] היה היחס כלפי הגולה, או הניגוד בין 'שלילת הגלות' ל'חיוב הגולה' ובהקשר זה יש ל'גלות' משמעות רוחנית מעבר לפירושה המדיני והכלכלי, ול'גולה' - משמעות דומה יותר למושג 'תפוצה'. לשון אחר, 'שלילת הגלות' בציונות, על דרגותיה השונות, על גוני השקפות העולם אשר בתוכה, היא המאפיינת והמייחדת את המשמעות ההיסטורית החדשה - ואפילו

46 ראו למשל את התרשמויותיו של בצלאל כהן, חרדי ישראלי, בוגר ישיבת פוניבז' בני ברק, שביקר בקהילות חרדיות בארצות הברית, 'זכוכת הנורמליות: הדוגמה של החרדיות בארצות הברית', ארץ אחרת, 65 (אפריל-יוני 2012), עמ' 64-67.

47 דוד בן-גוריון, 'תשובה למתווכחים', בתוך: דוד אוחנה, משיחיות וממלכתיות: בן-גוריון והאינטלקטואלים בין חזון מדיני לתאולוגיה פוליטית, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2003, עמ' 145-146.

48 א"ב יהושע, 'שיעור מולדת', הארץ, 11.5.2006.

המהפכנית - אשר הציונות התכוונה להעניק לעם היהודי. זו התבטאה בניסיון שהיה מוסכם על כל זרמיה הרעיוניים: לשלול מן הגולה את מקומה המרכזי בקיום היהודי, גם כאשר לא ניתן לבטל אותה לחלוטין, ולהעביר את מרכז הכובד של הקיום הלאומי אל ארץ-ישראל. לעומת זאת, התנועות האחרות, הדתיות המודרניות או הלאומיות החילוניות והסוציאליסטיות, האמינו במרכזיותה של הגולה - התפוצה - ולא תלו את הקיום היהודי בריכוז טריטוריאלי. הציונות נבדלה גם מבעלי ההשקפה הטריטוריאליסטית, שהיו קרובים אליה בהשקפתם, בשוני המהותי בין טריטוריה היסטורית לטריטוריה מתאימה ואפשרית.⁴⁹

לעומת זאת, רוב ההוגים היהודים במדינות פתוחות אינם רואים במדינותיהם 'גלות', ולא רק שאינם רואים סכנה ליהדות שם, אלא רבים מהם רואים את פריחת היהדות שם.⁵⁰

התנועות החרדיות לא האמינו בהכרח במרכזיותה של הגולה, כפי שגורני טוען, אבל הן שללו את האידאולוגיה של שלילת הגלות במובנה הציוני.⁵¹ היו, ועדיין יש ביניהם הטוענים שגלות היא רעיון רוחני, ומבחינה זו גם מדינת ישראל היא גלות.⁵² הם, ועמם אורתודוקסים מודרניים רבים, טוענים שאין מצווה חיובית לעלות לארץ ישראל ויש מחלוקת פוסקים אם יש אפילו מצווה קיומית לעלות אליה.⁵³ רוב הדתים בתפוצות, חרדים ואורתודוקסים מודרניים, משייכים את מושג הגלות לתחום המחשבתי הדתי ואינם רואים בו מושג רלוונטי לחיים הגשמיים היומיומיים. למידור הזה יש היסטוריה שתחילתה לפני מאות שנים, כאשר היה כמעט בלתי אפשרי לעלות ארצה. המידור קיים היום כמסורת, 'כך עשו אבותינו', אולי גם כהגנה מפני הדיסוננס הקוגניטיבי.⁵⁴ אף על פי

49 יוסף גורני, "'שלילת הגלות' והשיבה אל ההיסטוריה", בתוך: ש"ג אייזנשטדש ומשה לייסק (עורכים), *הציונות והחזרה להיסטוריה: הערכה מחדש*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"ט, עמ' 351. ההדגשה שלי.

50 בלי קשר לאידאולוגיה ציונית זו או אחרת ואך ורק על פי עדויות אמפיריות, נראה שיש מקום לדאגה ממצב הזהות היהודית וההזדהות היהודית של חלק ניכר מן הנוער באוכלוסייה היהודית בארצות הברית, ראו למשל: Chaim I. Waxman, 'Beyond Distancing: Jewish Identity, Identification, and ;America's Young Jews', *Contemporary Jewry*, 30, 2-3 (October 2010), pp. 227-232 חיים א' וקסמן, 'היבטים של זהות והזדהות יהודית באמריקה: דת, אתניות, ישראל והעם היהודי', זהויות, 2 (תשע"ג), עמ' 109-122.

51 אליעזר דון-יחיא טוען בצורה משכנעת שגם הציונות הדתית שללה את גרסת הציונות החילונית של שלילת הגלות, ראו: אליעזר דון-יחיא, 'שלילת הגלות בציונות הדתית', בתוך: אבי שגיא ודב שוורץ (עורכים), *מאה שנות ציונות דתית: היבטים רעיוניים*, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ג, עמ' 258-229.

52 אביעזר רביצקי, *הקץ המגולה ומדינת היהודים*, עם עובד, תל אביב תשנ"ג, עמ' 202-208.

53 מצוות קיומיות - אין חובה לקיימן אלא רק בתנאים מסוימים (לדוגמה, רק הרוצים לאכול בשר מחויבים במצוות שחיטה), לעומת מצוות חיוביות, שמחויבים בהן בלא כל תנאי (כמו לולב, מצה, שופר ותפילין).

54 Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Row Peterson, Evanston 1957

שעקרונית היהודי הדתי אינו מקיים הבחנה ברורה כזו בין העולם המחשבתי הדתי לחיים הגשמיים, התפתח המידור והוא שורד גם מטעמים מסורתיים תרבותיים ופסיכולוגיים שאינם דתיים במקורם.⁵⁵ המידור הזה מאפשר להם לשמר קשרים הדוקים עם ישראל ובו זמן להרגיש בנוח ו'בבית' בגולה של ארצות הברית.

55 היהודי הדתי הוא שמרן באופיו בדרך כלל. למשל, לא רק בישראל ישנה התאמה בין שמרנים מבחינה דתית לשמרנים מבחינה פוליטית, הדור ממשיך בדרכי אבותיו אפילו כשהסיבה למעשי אבותיו אינה קיימת עוד. זאת אולי הסיבה העיקרית שיהודים חרדים ו'חרד'לים' מסתייגים מלבישת ציצית עם פתיל תכלת אף על פי שיש סיכוי גבוה למדי שהתכלת הזאת היא התכלת המקורית. שמרנות תרבותית זו משפיעה גם על ההתנגדות הציבור החרדי והחרד"לי לעלייתם של יהודים להר הבית, אף שהיום יש עדויות ארכאולוגיות למקומות בהר שמותר לעלות אליהם.